

Dorota Siwor <https://orcid.org/0000-0001-5506-8334>
Uniwersytet Jagielloński
dorota.siwor@uj.edu.pl

Europa Środkowa dzisiaj – uwagi wstępne

Central Europe Today – Preliminary Remarks

Specyficznie definiowana idea Europy Środkowej liczy sobie już wiele dziesięcioleci. Używając tego pojęcia, Milan Kundera akcentował kulturową przynależność Czechosłowacji, Węgier i Polski do Zachodu, mimo politycznego uzależnienia od Związku Radzieckiego. Jak wiadomo, po 1989 roku zmienił się kontekst historyczny i geopolityczny. Co zaskakujące, w ostatnich latach podkreślano odmiennosc tego regionu od wspólnoty europejskiej, należy więc zastanawiać się, jakie są tego przyczyny i konsekwencje. Interesujące wydają się zarówno pytania o wyróżniki decydujące o domniemanej odrębności tego regionu, jak i historia przemian koncepcji i wielość perspektyw, w których idea Europy Środkowej może być rozpatrywana.

Próbę syntetycznego ujęcia tych zagadnień podjął Michał Masłowski w tekście *Tożsamość w Europie Środkowej*. Autor przywołuje liczne konteksty (historyczne, polityczno-ideologiczne i kulturowe) pojęcia tożsamości europejskiej i śledzi przemiany w jej definiowaniu. Uwagę poświęca przede wszystkim metaforom Europy Środkowej i budowanym wokół nich koncepcjom pisarzy (Milana Kundery, Czesława Miłosza, Josefa Kroutvora), sytuując je na tle teorii historyków, takich jak Fernand Braudel i Jenő Szűcs, oraz polskich badaczy. Analizując uwarunkowania tożsamości środkowoeuropejskiej, Masłowski podkreśla silne związki pojęcia narodu z kulturą i wskazuje elementy łączące samoświadomość społeczeństw w tym regionie, takie jak historyczna nietrwałość bytu państwowego, zakorzenienie kultur tych narodów w romantyzmie oraz obsesja tożsamości, która jest szczególnie istotna w literaturze. Refleksję swą doprowadza autor do czasów najnowszych i stawia pytania o tożsamość Europy Środkowej w kontekście na przykład politycznych przemian w krajach regionu i projektu Trójmorza.

Z literaturoznawczego punktu widzenia najciekawsze są spory o granice Europy Środkowej, o jej tożsamość – odrębność od pozostałej części kontynentu

z jednej strony, a czynniki konstytuujące wspólnotę z drugiej – obecne w tekstach literackich. Istotnym głosem w tej dyskusji jest *Rodzinna Europa* Miłosza. Małgorzata Zemła szczegółowo analizuje ewolucję pojęcia Europy oraz relacji pomiędzy kulturą Wschodu i Zachodu w eseju noblisty: od przekonania o ich antynomii na początku wymienionego dzieła, poprzez stopniowe pokonywanie tej dychotomii aż po definiowanie Starego Kontynentu w końcowych partiach książki jako kulturowej całości. Autorka wskazuje również na twórczość Stanisława Vincenza jako jedno z istotnych źródeł poglądów Miłosza na ten temat.

Badaniem doświadczenia emigranta w kontekście tożsamości europejskiej zajął się Paweł Panas. Na przykładzie tekstu Zygmunta Haupta niepublikowanego za życia autora ukazuje samoświadomość wygnańca opartą na czasowo-przestrzennych opozycjach, które powracają w jego utworach prozatorskich. Panas interpretuje również metaforę „praiłu” w kontekście formowania tożsamości pisarza.

Specyfikę sytuacji twórcy środkowoeuropejskiego w okresie powojennym omawia Michał Kopczyk, analizując zapisy autobiograficzne Stefana Kisielewskiego. Rozważa on wybraną przez autora *Sprzysiężenia* strategię tekstową (w dzienniku) i życiową, która polega na przyjęciu maski błazna – komentatora rzeczywistości – oraz umożliwia zachowanie dystansu i autonomii w realiach wymuszających jednoznaczne wybory.

W drugiej połowie XX wieku wyraźnie zaznaczył swą obecność mit środkowoeuropejski – szeroko komentowany i opisywany przez badaczy. Czy jest on żywy dzisiaj? Temat ten podejmuje Magdalena Brodacka w tekście *W lustrze literatury – czesko-polski mit środkowoeuropejski i jego przeobrażenia*. Jako składniki konstytutywne tej koncepcji wskazuje mit habsburski oraz jego późniejsze warianty obecne w twórczości austromodernistów po 1918 roku, odrodzenie mitu Europy Środkowej po drugiej wojnie światowej, będące reakcją na totalitarną opresję w państwach bloku sowieckiego, oraz przemiany polityczno-kulturowe po 1989 roku. Autorka zestawia przykłady literatury polskiej i czeskiej, badając przemiany mitu jako wyraz problemów tożsamościowych obu narodów.

Ciekawym przykładem literackiego głosu w dyskusji o micie środkowoeuropejskiej wspólnoty i jego aktualnych owocach jest *Międzymorze* Ziemowita Szczerka. W artykule poświęconym temu utworowi analizuję obraz współczesnej Europy Środkowej jako terenu nieustających gier relacji centrum i peryferii. Rozpad, chaos i mitomania jawią się nie tylko jako wyznaczniki charakteru narodowych wspólnot, ale także jako przyczyny niemożności realizacji idei zjednoczenia.

Cennym uzupełnieniem badań literaturoznawczych jest rozmowa Magdaleny Brodackiej z Krzysztofem Czyżewskim. Pisarz, twórca ośrodka „Pogranicze”, rozważa trwałość idei Europy Środkowej i jej znaczenie we współczesnym świecie. Mówi o blaskach i cieniach środkowoeuropejskiego mitu, trudnym budowaniu tożsamości w tej części kontynentu, również w kontekście konkretnych

działań, które można i trzeba podejmować dzisiaj. Ich znamienym wyrazem jest koncepcja „budowniczego mostów”, którą realizuje przez działania Ośrodka. Niebagatelną rolę w tej aktywności przypisuje literaturze.

Europa Środkowa pozostaje nader aktualnym tematem, co znajduje odzwierciedlenie w wydawanych ostatnio publikacjach. Magdalena Machała omawia książkę Marjorie Perloff, *Ostrze ironii. Modernizm w cieniu monarchii habsburskiej*, ukazując badania austriackiej odmiany modernizmu jako swoistej dla regionu Europy Środkowej, bo opartej na szczególnym doświadczeniu historyczno-egzystencjalnym. Danuta Sosnowska wnikliwie komentuje *Studia galicyjskie* Aloisa Woldana, sytuując rozważania autora na tle historycznym, kulturowym i literaturoznawczym. Autorka recenzji podkreśla znaczenie tej publikacji dla badań nad specyfiką literatury galicyjskiej obejmującej twórczość pisarzy Europy Środkowej. Joanna Goszczyńska recenzuje wydaną niedawno w Polsce książkę Jiříego Grušy *Czechy. Instrukcja obsługi* jako nietypowy przewodnik intelektualny, obejmujący historię, mity i stereotypy oraz portrety twórców literatury i kompozytorów. Autorka akcentuje walory narracji Grušy, jego języka, ale i szczególnego, pełnego dystansu podejścia do fenomenu czeskiej kultury i mentalności.

W zeszycie publikujemy także relację Pau Freixa Terradasa z II Kongresu Gombrowiczowskiego z Buenos Aires. Choć nie wiąże się ona bezpośrednio z tematem zeszytu, informacje o formach obecności polskiego pisarza w świadomości międzynarodowego grona literaturoznawców są istotnym uzupełnieniem dywagacji o naszej części Europy. Przecież duch Gombrowicza w refleksji o Europie Środkowej może i powinien odgrywać rolę niebagatelną...

Dorota Siwor
Redaktor prowadząca zeszytu